

Φιλοσοφία καὶ ἄνθρωπος

Τοῦ Σάρα Κοζίκ

Οἱ θεοὶ ὑπάρχουν γιὰ ὄσους ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπαρξή τους. Πέρα ἀπὸ τὰ γῆινα σύνορα μετατρέπονται σὲ ἀπλὸ ξύλο, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ ἄρχοντες σὲ ἀπλοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλὰ γιατί; Ἀπλούστατα γιὰ τὸν λόγο ὅτι οἱ θεοὶ δὲν εἶναι ξύλο ἀλλὰ κοινωνικὸ προϊόν καὶ κοινωνικὴ σχέση. Ἡ κριτικὴ τῶν διαφωτιστῶν ποὺ πολέμησε τὶς θρησκευτικὲς δοξασίες καὶ ἀπέδειξε στοὺς ἀνθρώπους ὅτι τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ξύλο, πανί, πέτρες, στάθηκε πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν πίστη τῶν θρησκόληπτων. Καὶ τοῦτο γιατί τὰ σύμβολα αὐτὰ εἶναι δημιουργήματα τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι τῆς φύσης. Ἡ φύση δὲν μπορεῖ νὰ τὰ δημιουργήσει, οὔτε καὶ νὰ τὰ ἀντικαταστήσει. Ἡ διαφωτιστικὴ ἀντίληψη παραχάραξε τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση καὶ τὴν φύση. Ἀντιλαμβανόταν τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση σὰν βιολογικὴ λειτουργία προσαρμογῆς καὶ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον, λειτουργία ποὺ τὴν καθόριζε ἀπὸ δυὸ βασικὰ στοιχεῖα, τὴν ὥθηση καὶ τὴν ἀντίδραση. Μὲ αὐτὸν ὁμως τὸν τρόπο μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν συνείδηση σὰν κοινὴ ἰδιότητα ὄλων τῶν ἐμψυχῶν ὀργανισμῶν καὶ ὄχι σὰν ἀνθρώπινη ἰδιομορφία. Ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση εἶναι ἡ δραστηριότητα τοῦ ὑποκείμενου, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα σὰν ἐνότητα ὑπαρξης καὶ αἰσθησης, πραγματικότητας καὶ αἰσθημάτων.

Καὶ ἐνῶ ὁ ὑλιστικὸς διαφωτισμὸς ἐτόνιζε τὴν ὑλικότητα τοῦ κόσμου καὶ ἐνσωμάτωνε τὸν ἄνθρωπο στὴ φύση, ὁ ἰδεαλισμὸς ἐκήρυττε τὴν ἀνεξαρτησία καὶ αὐτονομία τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ὁ ἰδεαλισμὸς ἀπέκοψε τὴν ὑλικότητα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δράση καὶ τοῦτο γιατί παραδέχεται ὅτι οἱ ἀξίες καὶ οἱ αἰσθήσεις δὲν ἀνήκουν στὴν φύση καὶ γιατί ἀπορρίπτει τὴν ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀλυσίδα τῆς ἀλληλοεξάρτησης ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς μονοκύτταρους ὀργανισμοὺς καὶ καταλήγει στὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἰδεαλισμὸς ἀπομόνωσε τὶς αἰσθήσεις ἀπὸ τὴν ὑλικὴ πραγματικότητα καὶ τὶς μετέτρεψε σὲ ἀνεξάρτητὴ ἀπὸ αὐτὴ πραγματικότητα. Ὁ ὑλιστικὸς θετικισμὸς κατάργησε πάλι τὴν πραγματικότητα τῶν αἰσθήσεων. Ἔτσι ἐνίσχυσε τὸ ἔργο τοῦ μυστικισμοῦ μιά καὶ σύμφωνα μὲ τὴν θεωρία του, ὁ πραγματικὸς κόσμος γίνεται ὄλο καὶ πιὸ πραγματικὸς, ὅσο περισσότερο

πετυχαίνεται ἡ ἀπομόνωση ἀπὸ αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρώπινων αἰσθήσεων.

Ἄλλὰ ἡ «ἀνθρώπινη πραγματικότητα» ποὺ ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν φιλοσοφία, δὲν ἔπαψε νὰ ὑπάρχει. Ἔτσι μόνο μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε καὶ τὴν περιοδικὴ ἐμφάνιση τοῦ «ἀνθρωπολογισμοῦ», ποὺ ὅπως ἰσχυρίζεται, στρέφει τὴν προσοχὴ του στὸν ξεχασμένο ἄνθρωπο καὶ τὴν προβληματικὴ του. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν θεωρία ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀσχολεῖται μὲ τὰ πάντα, μὲ ὅ,τι ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν Γῆ καὶ τὸν οὐρανὸ καὶ μόνο μὲ τὸν ἑαυτό του δὲν ἀσχολεῖται. Προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι μόνο μὲ τὴν πλήρη ἀπομόνωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία, δηλαδή ἡ βαθειὰ γνώση τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν ἀνθρωπολογισμό, στὶς ἐποχὲς ὅπου ἐπικρατοῦν τὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ Σύμπαν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀντικείμενο μελέτης καὶ συζήτησης σὰν τρίτο πρόσωπο, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται γιὰ τὶς πέτρες καὶ τὰ ζῶα. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία μᾶς λέει ὅτι στὴν ἐποχὴ μας ὑπάρχει μεγάλη ἀνάγκη νὰ στραφοῦμε πρὸς τὸν ἄνθρωπο, γιατί ποτὲ ἄλλοτε αὐτὸς δὲν ἦταν κάτοχος τόσο πολλῶν γνώσεων ὅσο σήμερα, ἀλλὰ καὶ τόσο μεγάλης ἄγνοιας γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του.

Η ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία διατείνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπιστῆμη, ἀλλὰ βασικὴ τάση μιᾶς ἐποχῆς ποὺ ἔκανε τὸν ἄνθρωπο πρόβλημα. Ἄλλὰ ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία ἂν θέλει νὰ εἶναι ἐπιστῆμη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι πιὸ ἀνθρώπινος ὅταν ἀπομονώνεται, παρὰ ὅταν ἀσχολεῖται μὲ τὸ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν Γῆ καὶ τὸν οὐρανὸ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ προσανατολισμὸς πρὸς τὴν ἔρευνα τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων καὶ τὴν μελέτη τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, δὲν κάνει τὸν ἄνθρωπο λιγώτερο ἄνθρωπο ἀπὸ ὅ,τι εἶναι, ὅταν ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία μὲ τὸ νὰ τονίζει ὀρισμένες μόνο πλευρὲς καὶ ὀρισμένα προβλήματα, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν δημιουργήθηκε σὰν ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ καὶ τὴν θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύμπαν, ἀλλὰ σὰν ἀντίδραση πρὸς μιὰ συγκεκριμένη ἱστορικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ φιλοσοφία θέλει νὰ εἶ-

ναι ή φιλοσοφία για τον άνθρωπο και να κάνει τον άνθρωπο κέντρο όλων των φιλοσοφικών προβληματισμών. Είναι δικαιολογημένη ή άπαιτήσή της; Σημειώνουμε πρώτα από όλα ότι ο τίτλος «φιλοσοφία του ανθρώπου» είναι πολύπλευρος. Τα φιλοσοφικά προβλήματα δεν είναι γραμμένα στο στερέωμα του σύμπαντος, αλλά τα θέτει ο ίδιος ο άνθρωπος. «Φιλοσοφία του ανθρώπου» σημαίνει πρωταρχικά ότι ο άνθρωπος φιλοσοφεί και αυτός ο ίδιος θέτει φιλοσοφικά προβλήματα. Η φιλοσοφία είναι μια από τις δραστηριότητες του ανθρώπου. Από αυτή την πλευρά κάθε φιλοσοφία, είναι φιλοσοφία του ανθρώπου. Η χρησιμοποίηση, λοιπόν, του όρου μόνο για την περίπτωση της φιλοσοφίας του χαρακτήρα του ανθρώπου, είναι περιττή. Κάθε φιλοσοφικός προβληματισμός είναι στην βάση του ανθρωπολογικός και τούτο γιατί ο άνθρωπος δίνει ανθρώπινη μορφή σε κάθε τι με το οποίο έρχεται σε πρακτική και θεωρητική σχέση μαζί του. Όλες οι ερωτήσεις, όλες οι απαντήσεις, όλες οι αμφιβολίες, όλες οι παρατηρήσεις, άφορούν πρώτα και κύρια τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος όλες του τις ενέργειες, από τις πρακτικές του ασχολίες μέχρι και την έρευνα των ούρανίων σωμάτων, τις καθορίζει ο ίδιος μόνος του.

Η «ανθρωπολογική φιλοσοφία» επικαλείται τα γνωστά ερωτήματα του Κάντ:

1. Τί μπορώ να γνωρίζω.
2. Τί πρέπει να κάνω.
3. Τί επιτρέπεται να ελπίζω.

Σε αυτά τα τρία ερωτήματα, ο Κάντ πρόσθεσε και ένα τέταρτο: Τί είναι ο άνθρωπος;

Στο πρώτο ερώτημα, κατά τον Κάντ, απαντά ή μεταφυσική, στο δεύτερο ή ήθική, στο τρίτο ή θρησκεία και στο τέταρτο ή ανθρωπολογία. Άλλ' ο Κάντ καθαρά μάς λέγει ότι και τα τρία πρώτα ερωτήματά του έχουν σχέση με το τέταρτο. Ποιά είναι εκείνη ή ύπαρξη που ρωτά τί μπορεί να γνωρίζει, τί πρέπει να κάνει και σε τί μπορεί να ελπίζει; Άνάλογα με την θέση που παίρνει κανείς στις ερωτήσεις του Κάντ, ανάλογα σε ποιά δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα, καταλήγει και σε ανάλογες αντιλήψεις. Φτάνει είτε στην αντίληψη των περιορισμένων δυνατοτήτων του ανθρώπου (Hedegger), είτε στην αντίληψη της συμμετοχής του ανθρώπου στο αιώσιο γίγνεσθαι (Buber). Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια έρμηνεία άκρως ύποκειμενική, στην δεύτερη ένα είδος μετριοπαθούς ύποκειμενισμού. Άλλά ανεξάρτητα από τις διάφορες έρμηνείες, ή απάντηση στα τρία πρώτα ερωτήματα προκαθορίζει και την απάντηση που δίνεται στο τέταρτο ερώτημα. Με τα τρία πρώτα ερωτήματα, ο άνθρωπος προσδιορίζεται σαν ύπαρξη που γ ν ω ρ ί ζ ε ι τί μπορεί να γνωρίζει, ύπαρξη που γ ν ω ρ ί ζ ε ι τί πρέπει να κάνει και που γ ν ω ρ ί ζ ε ι τί μπορεί να ελπίζει. Με τα τρία πρώτα ερωτήματα ο άνθρωπος προσδιορίζεται σαν ύποκειμενο που γνωρίζει ή σαν ύποκειμενο γνώσης. Σ' αυτή την συνολική αντίληψη,

έγιναν άργότερα νέες προσθήκες και συγκεκριμενοποιήσεις που καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ύποκειμενο που γνωρίζει, αλλά και που ζεί και δρά: ο άνθρωπος είναι ύποκειμενο γνώσης, ύποκειμενο ζωής και δράσης.

Σαν άποτέλεσμα αυτής της ύποκειμενικής αντίληψης παρουσιάζεται ο κόσμος σαν προβολή του ανθρώπου: ο κόσμος ύπάρχει μόνο έφ' όσον ύπάρχει άνθρωπος. Στην βάση αυτής της αντίληψης στηρίζεται και ή θέση της «ανθρωπολογικής φιλοσοφίας» για το ανθρώπινο ύποκειμενο. Έτσι βάση και άκρογωνιαίος λίθος της φιλοσοφίας γίνεται όχι ο ίδιος ο άνθρωπος, αλλά μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον άνθρωπο.

Η ανθρωπολογική φιλοσοφία έχει όμως και μια άλλη σημασία. Όπως μάς λέει ή ίδια, είναι ένα πρόγραμμα κανόνων που ασχολούνται με τα παραμελημένα προβλήματα, όπως είναι τα προβλήματα της ύπευθυνότητας των ατόμων, του σκοπού της ζωής, του άλληλοσυγκρουόμενου χαρακτήρα της ήθικής κλπ. Η ανθρωπολογική φιλοσοφία είναι «τίτλος» για τα λησμονημένα και άποσιωπημένα, για τα άπαγορευμένα και τα παραμελημένα. Κατανοεί τον έαυτό της σαν άναγκαίο συμπλήρωμα που έρχεται να συμπληρώσει την μέχρι σήμερα φιλοσοφία, για να μπορέσει να άνυψωθεί και να δώσει απαντήσεις σε όλα τα προβλήματα. Έτσι έμφανίζεται ή τάση που πηγαιίνει να θεμελιώσει την αντίληψη ότι είναι άναγκαίες δυο φιλοσοφίες, ή μία που άσχολεύεται με την πραγματικότητα χωρίς τον άνθρωπο και ή άλλη που φιλοσοφεί τον ίδιο τον άνθρωπο.

Στην περίπτωσή μας έχουμε δυο άκραίους πόλους: από την μια έχουμε την αντίληψη σύμφωνα με την όποία ή πραγματικότητα το ύ ά ν θ ρ ώ π ο υ και ο κόσμος προβολή του ανθρώπου: από την άλλη έχουμε την αντίληψη σύμφωνα με την όποία ο κόσμος είναι άυθεντικός και άντικειμενικός, μόνο έφ' όσον γίνεται άντιληπτός χωρίς τον άνθρωπο. Άλλ' αυτός ο κόσμος ο χωρίς τον άνθρωπο δεν είναι άυθεντική πραγματικότητα, αλλά μία από τις πτυχές της ανθρώπινης ύποκειμενικότητας, ένας από τους δυνατούς τρόπους με τους όποιους ο άνθρωπος ιδιοποιείται τον κόσμο (και πνευματικά τον άναπλάθει). Η φυσική εικόνα του κόσμου που δόθηκε από την σύγχρονη φυσική έπιστήμη, από τον Γαλιλαίο μέχρι τον Άϊνστάϊν, είναι ένας από τους πρακτικούς πνευματικούς τρόπους πησιάσματος της πραγματικότητας, ένας από τους τρόπους της θεωρητικής γνώσης (της πνευματικά άναπλασμένης και πρακτικά κατακτημένης πραγματικότητας).

Άν ο άνθρωπος παραδεχθεί ότι ή εικόνα αυτή είναι πραγματικότητα αυτή καθεαυτή και άναζητεί την σχέση και θέση του μέσα σε αυτή, τότε μόνο θα μπορέσει να λύσει σωστά το πρόβλημα, άν μετατρέψει τον έαυτό του είτε σε φυσικομαθηματικό ποσόν — δηλαδή σε μελητέα ποσότητα προκαθορισμέ-

νου συστήματος — είτε έφ' όσον τοποθετήσει τον έαυτό του, τον ύπολογίσει σαν ύποκείμενο άπέναντι σε αυτό τó προκαθορισμένο σύστημα — δηλαδή σαν θεωρητικό φυσικό, μαθηματικό.

Η πραγματικότητα δέν ύπάρχει (αύθεντική πραγματικότητα) χωρίς τον άνθρωπο, όπως, επίσης, δέν είναι μόνο πραγματικότητα του ανθρώπου. Είναι πραγματικότητα τής φύσης σαν άπόλυτη όλότητα, που είναι ανεξάρτητη τόσο άπό την συνείδηση του ανθρώπου όσο και άπό την ίδια την ύπαρξή του και την ανθρώπινη πραγματικότητα. Ό άνθρωπος μέσα στη φύση και σαν μέρος της, δημιουργεί την ανθρώπινη κοινωνική πραγματικότητα τής φύσης, έπεμβαίνει και στην ιστορία καθορίζει την θέση του στο Σύμπαν. Ό άνθρωπος δέν ζει σε δυό σφαίρες, ούτε και χωρίζει την ύπαρξή του σε δυό τμήματα, τó ένα για την ιστορία και τó άλλο για την φύση. Σαν άνθρωπος είναι ταυτόχρονα και στην ιστορία και στην φύση. Σαν ιστορική και κοινωνική ύπαρξη ανθρωπομορφώνει την φύση, αλλά ταυτόχρονα γνωρίζει και την αναγνωρίζει σαν άπόλυτη όλότητα, σαν αυτότελές πράγμα (Causa Sui) αυτό καθεαυτό, προϋπόθεση για την ανθρωπομόρφωσή της. Στις κοσμολογικές αντιλήψεις του Έράκλειτου και του Σπινόζα, ό άνθρωπος γνώρισε την φύση σαν άπόλυτη και ανεξάντλητη όλότητα προς την όποία αυτός στην διάρκεια τής ιστορίας, συνεχώς, καθορίζει την σχέση του προς αυτή, ανάλογα με τον βαθμό κατάκτησης των φυσικών δυνάμεων, με τον βαθμό κατανόησης του γίνεσθαι τής φύσης κλπ. Άλλά παρ' όλες τις αλλαγές τής ανθρώπινης θέσης προς την φύση, παρ' όλες τις κατακτήσεις του ανθρώπου στην κατανόηση τής έξελικτικής πορείας τής φύσης, αυτή πάντα ύπάρχει σαν άπόλυτη όλότητα. Ό άνθρωπος όπως μάς λέει ό Ρουμπινστάϊν, που θα αντιμετώπιζε την φύση σαν ανθρώπινο αντικείμενο οικονομικής ή παραγωγικής δραστηριότητας και για τον όποιο αυτή θα έπαυε να ύπάρχει σαν «άπείρακτη φύση», θα έχανε τις ουσιαστικές πλευρές τής ανθρώπινης ζωής του. Ό πολιτισμός που θα έξοστράκιζε άπό την ζωή

την φύση, θα αυτοκαταστρεφόταν και θα γίνονταν άκατανόητος.

Ό άνθρωπος δέν είναι περιορισμένος μέσα στα πλαίσια του ύποκειμενισμού, του κοινωνισμού και των ύποκειμενικών παραστάσεων, ούτε και μόνο μέσω αυτών κατωρθώνει με διάφορους τρόπους να προσδιορίζει τον έαυτό του. Ό άνθρωπος με την ύπαρξή του, που είναι συνδεδεμένη με την πράξη, έχει την Ικανότητα να ξεπερνά τον ύποκειμενισμό του και να γνωρίζει τα πράγματα, όπως έχουν. Στην συνείδηση του ανθρώπου δέν άποτυπώνεται μόνο ή κοινωνική πραγματικότητα, αλλά αναπλάθεται επίσης πνευματικά ή πραγματικότητα στην όλότητά της. Ό άνθρωπος ύπάρχει μέσα στην όλότητα του κόσμου, ύπάγεται σε αυτή και έχει την Ικανότητα να την αναπλάθει πνευματικά.

Μόνο όταν ό άνθρωπος συμπεριλαμβάνεται στα πλαίσια τής πραγματικότητας και ή πραγματικότητα κατανοείται σαν όλότητα τής φύσης και τής Ιστορίας, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επίλυση των φιλοσοφικών προβλημάτων του ανθρώπου. Η πραγματικότητα είναι έλλειπής χωρίς τον άνθρωπο και ό άνθρωπος είναι κατατεμαχισμένος χωρίς τον κόσμο. Η ουσία του ανθρώπου δέν μπορεί να γίνει γνωστή με την «άνθρωπολογική φιλοσοφία» που περιορίζει τον άνθρωπο στο ύποκείμενο τής συνείδησης και που με ριζοσπαστικό τρόπο τον ξεχωρίζει άπό τó Σύμπαν. Η γνώση του Σύμπαντος και τής νομοτέλειας του γίνεσθαι τής φύσης, είναι πάντα άμεσα είτε έμεσα και γνώση για τον άνθρωπο και τις Ιδιομορφίες του. Στον 20 αιώνα πρόσφεραν, λ.χ. για την γνώση τής Ιδιομορφίας του ανθρώπου, πολύ περισσότερες υπηρεσίες, οι μη νεοανθρωπολογικές ανακαλύψεις του Wiener και τής κυβερνητικής παρά τα έργα του όπαδου τής ανθρωπολογικής φιλοσοφίας Scheler.

Σύμφωνα με την διαλεκτική τó όλο πρόβλημα έντοπίζεται στο πράγμα αυτό καθεαυτό. Άλλά τó αυτό καθεαυτό πράγμα δέν είναι τó άπλό πράγμα. Τó αυτό καθεαυτό, με τó όποιο άσχολείται ό άνθρωπος, είναι ό άνθρωπος και ή θέση του στο Σύμπαν ή με άλλα λόγια, ή όλότητα του κόσμου έπενδυμένη με την ιστορία τής ανθρωπότητας και ό άνθρωπος ό ένυπάρχων στην όλότητα του κόσμου.

